

SCI-CONF.COM.UA

**MODERN DIRECTIONS
OF SCIENTIFIC RESEARCH
DEVELOPMENT**

**PROCEEDINGS OF I INTERNATIONAL
SCIENTIFIC AND PRACTICAL CONFERENCE
JULY 7-9, 2021**

**CHICAGO
2021**

MODERN DIRECTIONS OF SCIENTIFIC RESEARCH DEVELOPMENT

Proceedings of I International Scientific and Practical Conference

Chicago, USA

7-9 July 2021

Chicago, USA

2021

UDC 001.1

The 1st International scientific and practical conference “Modern directions of scientific research development” (July 7-9, 2021) BoScience Publisher, Chicago, USA. 2021. 562 p.

ISBN 978-1-73981-126-6

The recommended citation for this publication is:

Ivanov I. Analysis of the phaunistic composition of Ukraine // Modern directions of scientific research development. Proceedings of the 1st International scientific and practical conference. BoScience Publisher. Chicago, USA. 2021. Pp. 21-27. URL: <https://sci-conf.com.ua/i-mezhdunarodnaya-nauchno-prakticheskaya-konferentsiya-modern-directions-of-scientific-research-development-7-9-iyulya-2021-goda-chikago-ssha-arhiv/>.

Editor

Komarytskyy M.L.

Ph.D. in Economics, Associate Professor

Collection of scientific articles published is the scientific and practical publication, which contains scientific articles of students, graduate students, Candidates and Doctors of Sciences, research workers and practitioners from Europe, Ukraine, Russia and from neighbouring countries and beyond. The articles contain the study, reflecting the processes and changes in the structure of modern science. The collection of scientific articles is for students, postgraduate students, doctoral candidates, teachers, researchers, practitioners and people interested in the trends of modern science development.

e-mail: chicago@sci-conf.com.ua

homepage: <https://sci-conf.com.ua>

©2021 Scientific Publishing Center “Sci-conf.com.ua” ®

©2021 BoScience Publisher ®

©2021 Authors of the articles

31.	Бурий А. Р. ВИКОРИСТАННЯ ЗАКОНУ СТЕФАНА БОЛЬЦМАНА ПРИ ПІДГОТОВЦІ УЧНІВ ДО АСТРОНОМІЧНОЇ ОЛІМПІАДИ.	192
32.	Варивончик Д. В. СИСТЕМА КЕРУВАННЯ ВИРОБНИЧИМИ БІОЛОГІЧНИМИ РИЗИКАМИ В ЗАКЛАДАХ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я УКРАЇНИ.	202
33.	Гриценко Т. В., Наріжний О. О., Гриценко О. А. МЕТОДИ АНТИКОРОЗІЙНОГО ЗАХИСТУ ОБЛАДНАННЯ БУДІВЕЛЬНИХ МАТЕРІАЛІВ.	211
34.	Гостева О. В. БИЗНЕС-КОММУНІКАЦІЯ КАК ИСКУССТВО САМОВЫРАЖЕНИЯ ЛИЧНОСТИ.	216
35.	Давиденко С. В. ПИТАННЯ ДОБРОЧЕСНОСТІ СУДДІВ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.	225
36.	Дейнека С. Є., Сидорчук Л. І., Міхеев А. О., Сидорчук Р. І., Гаврилюк О. І., Бліндер О. О., Сидорчук І. Й. МІКРОБІОМ ПОРОЖНИНИ ТОВСТОЇ КИШКИ У ПАЦІЄНТІВ ІЗ СИНДРОМОМ ХРОНІЧНОЇ ВТОМИ.	235
37.	Димитров С. Г., Смутьська І. В., Руденко О. А. ПОПОВНЕННЯ НОВИМИ СОРТАМИ ТРИТИКАЛЕ ОЗИМОГО (TRITICOSECALE WITT.) РИНКУ УКРАЇНИ.	241
38.	Дмитрієва О. А., Алтухова Т. В. МАТЕМАТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ СИСТЕМИ ДІАГНОСТИКИ ЕЛЕКТРОДВИГУНІВ ІЗ ЗАСТОСУВАННЯМ БАЙЄСІВСЬКОГО КЛАСИФІКАТОРУ.	245
39.	Заслужена А. А. СУБ'ЄКТИВНИЙ ОБРАЗ ПРОФЕСІЙНОГО МАЙБУТНЬОГО СТУДЕНТІВ ГУМАНІТАРНОГО ПРОФІЛЮ.	253
40.	Зеркіна О. О., Фомін Д. В. ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ РЕГІОНАЛЬНОГО МЕХАНІЗМУ СПРИЯННЯ РОЗВИТКУ ЗОВНІШНЬОЕКОНОМІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ РЕГІОНУ.	257
41.	Игликов А. И. УПРАВЛЕНИЕ СЕБЕСТОИМОСТЬЮ ПРОДУКЦИИ НА ПРЕДПРИЯТИИ.	262
42.	Криськів М. Й. ВПЛИВ КОНТЕКСТУ НА ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ.	266
43.	Коваленко М. П., Шипко С. О. ІСТОРИЧНІ ПЕРЕДУМОВИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ ІННОВАЦІЙНО-ТЕХНОЛОГІЧНОГО РОЗВИТКУ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ.	276
44.	Комаров В. А., Сендецкий Н. Н., Сащук С. И. АНАЛИЗ МЕТОДОВ И СРЕДСТВ ТЕХНИЧЕСКОЙ ДИАГНОСТИКИ АВИАЦИОННОЙ ТЕХНИКИ.	282

ВПЛИВ КОНТЕКСТУ НА ПОРЯДОК СЛІВ У РЕЧЕННІ

Криськів Мирослава Йосипівна,

кандидат педагогічних наук, викладач

Тернопільський національний педагогічний університет

імені Володимира Гнатюка

м. Тернопіль, Україна

Анотація: У статті досліджено порядок слів у реченні як однієї з основних синтаксичних одиниць мови у шкільному курсі української мови. Лише виробивши ефективні методи і прийоми, удосконаливши саму структуру уроків, можна будувати систему навчання нового зразка в сучасній українській школі.

Ключові слова: текст, контекст, порядок слів, складне синтаксичне ціле, структурно-семантична єдність, вправа.

Слово повністю розкриває своє значення тільки у зв'язку з іншими словами, тобто у словосполученні й реченні, так і речення повніше розкриває свій зміст та своє значення у контексті, у поєднанні з іншими реченнями.

У мовленні окремі речення звичайно не виступають ізольовано, а поєднуються між собою за змістом і за допомогою граматичних засобів, створюючи своєрідні блоки речень, тісно пов'язаних між собою як своєю семантикою, так і специфічними засобами зв'язку. Ці своєрідні блоки речень, об'єднані між собою думкою, темою, граматичними засобами, створюють складне синтаксичне ціле, тобто надфразну складну синтаксичну єдність, текст (контекст), прозову строфу.

«Складне синтаксичне ціле – це група взаємопов'язаних своїм змістом і синтаксичними засобами речень, які виражають у порівнянні з окремими реченнями розвиток думки» [1, с. 28].

Окремі речення у складному синтаксичному цілому (ССЦ) становлять структурно-семантичну єдність. Вони з погляду змісту настільки тісно взаємопов'язані між собою, що, взяті окремо, ізольовано, мають вигляд, як правило, неповних, не закінчених. Тому з погляду змісту ССЦ характеризується єдністю думки, вислову теми, тісним змістовим зв'язком компонентів, окремих речень, що входять до його складу. Із граматичного, синтаксичного погляду воно характеризується специфічними синтаксичними засобами зв'язку між реченнями, що є в його складі, а також єдністю суб'єктивно-модального забарвлення і ритмомелодійною єдністю. Воно має ознаки й композиційно-тематичного членування, яке полягає в можливості виділити в ньому зачин, основну частину і кінцівку.

Окремо варто зауважити, що ССЦ не можна ототожнювати з абзацом. Це зовсім різні категорії, які ґрунтуються на різних засадах. Хоч абзац нерідко збігається з ССЦ, проте він не є синтаксичною, структурно-семантичною категорією, а засобом членування тексту на композиційно-стилістичній основі.

«Речення, що входять у текст, поєднані між собою насамперед змістом. Семантична пов'язаність речень, єдність їх змісту – це та основа, на якій побудоване ССЦ як окреме синтаксичне утворення, найбільша синтаксична одиниця» [1, с. 29]. До того ж, крім змістового зв'язку, речення поєднуються у контекст за допомогою різних структурних засобів, зокрема лексичних, граматичних (морфологічних і синтаксичних), ритмомелодійних, хоч одночасне використання їх у кожній окремо взятій конструкції ССЦ не є обов'язковим. Основним же в усіх випадках є лише семантичний зв'язок між компонентами тексту. Щодо інших структурних засобів зв'язку, то в одних конструкціях можуть використовуватися одні з них, а в інших – інші.

Залежно від способу зв'язку між реченнями, що входять до складу ССЦ, серед останніх розрізняють два основні структурні типи:

- 1) ССЦ з ланцюжковим зв'язком компонентів;
- 2) ССЦ з паралельним зв'язком компонентів.

Ці два зв'язки можуть поєднуватися в межах одного тексту.

Над зазначеним вище матеріалом учні працюють у 9 класі. Тут відводиться сім годин на лінгвістику тексту, під час яких школярі знайомляться з тим, що являє собою ССЦ, що таке актуальне членування речення, що називається темою, а що – ремою, яке їх місце, роль і значення в контексті, вчать виділяти в тексті дане й нове, будувати схеми цього ССЦ. Програма побудована так, що над лінгвістикою тексту учні працюють тоді, коли в повному обсязі засвоїли знання, сформували уміння й навички з розділу «Синтаксис», що у свою чергу дає можливість з'ясувати спільні й відмінні риси словосполучення, речення і тексту. До речі, під час ознайомлення з темою «Лінгвістика тексту» учні пригадують матеріал про порядок слів у реченні, який вивчався у 7 класі, й на основі цих відомостей здійснюють аналіз словопорядку в тексті, акцентуючи увагу на головних його моментах, виявляють вплив контексту на порядок слів у реченні.

Подаючи зазначену тему, вчитель-філолог повинен звернути увагу учнів і на те, що одне й те ж із структурного погляду речення у контексті мовлення може набувати різного смислового значення залежно від його комунікативного призначення. Наприклад, речення, до складу якого входить підмет *Євгенко*, присудок *ловив*, додаток *рибу*, може означати, що ловив рибу не хтось інший, а саме Євгенко; що *Євгенко* справді ловив *рибу*, а не тільки ловив; що ловив він *рибу*, а не рака. Якщо в усному мовленні смислові відношення легко виразити за допомогою, логічного наголосу, то на письмі цю різницю можна передати за допомогою порядку слів: *Рибу ловив Євгенко; Рибу Євгенко ловив: Євгенко ловив рибу.*

На прикладі такої вправи, окрім спостереження над мовним фактом, вчитель пригадує учням про те, що кожне речення поділяється на дві частини. Перша частина являє собою вихідний пункт висловлювання, друга – повідомляє щось про першу і несе в собі інформацію. Вихідну складову речення прийнято називати темою, а іншу – ремою або новим.

У посібнику І. Ковтунової даються такі визначення: «Тема являє собою предмет повідомлення. Рема містить в собі основний зміст повідомлення і є

комунікативним центром висловлення» [2, с. 7]. Учитель наголошує на тому, що таке членування речення називають актуальним або комунікативним. Воно відіграє важливу роль у зв'язку речень як складників тексту.

Далі педагог методом пояснення констатує те, що ті елементи в структурі речень, що вже відомі із попередніх частин висловлення і, отже, служать для забезпечення смислового зв'язку, тобто дане, розташовуються на початку, ті ж, що забезпечують подальше розгортання змісту, тобто нове, – у кінці. У правильно побудованому тексті так буває завжди, крім випадків свідомого застосування автором інверсії як прийому увиразнення. Наприклад:

Найбільшу увагу туристів привернув замок. Високим шпилем здіймався він над горою. На самому вершечку однієї з башт виблискував ще давній польський герб. (Є. Гуцало)

У першому реченні повідомлено, що увагу привернув замок. Початок другого речення опирається на це. Нове полягає у тому, що замок був шпилястим, знаходився над горою. Третє речення стверджує, що на одній з башт виблискував ще давній польський герб.

Найвиразніші темо-рематичні зв'язки спостерігаються у реченнях з лексичним повтором як засобом послідовного зв'язку фраз. Тому розгортання вищезазначеного змісту тексту вчитель може позначити на дошці такою схемою (дане – Д, нове – Н):

1 речення: Д₁ → Н₁

↓

2 речення: Д₂ (= Н₁) → Н₂

↓

3 речення: Д₃ (= Н₂) → Н₃

Або: Д₁ – Н₁ → Д₂ – Н₂ → Д₃ – Н₃ і так далі, де Д_(1,2,3...) – дане у першому, другому, третьому... реченнях, тобто тема; Н_(1,2,3...) – нове у першому, другому, третьому... реченнях, тобто рема.

Така схема дозволить учням побачити і зрозуміти суть матеріалу, що викладається. Окрім цього, вчитель повинен пояснити школярам щодо цієї

схеми те, що нове у попередньому реченні стає даним для наступного, а наступне – даним для іншого наступного і так далі, що в свою чергу сприяє руху думки вперед.

Оскільки порядок слів виконує важливу функцію, то при паралельному зв'язку у всіх паралельно зв'язаних реченнях розташування членів речення подібне. При збереженні єдиного предмета розповіді вказує на нього є темою і розташування на початку кожного з речень:

Д → Н₁ Дівчата співали і приспівували чарівних пісень.

Д → Н₂ Дівчата танцювали і пританцьовували довкола вогнища.

Д → Н₃ Дівчата плакали і сміялися від радості.

В іншому варіанті, коли об'єктом уваги по черзі стають різні явища, маємо таку типову схему зв'язків:

Д₁ → Н₁ Перед ними жовтіло пшеничне поле.

Д₂ → Н₂ Сонячні промені блищали в крапельках роси.

Д₃ → Н₃ У блакитному небі співав жайворонок (В. Сухомлинський).

Для увиразнення фактичного матеріалу і подолання труднощів у визначенні правильного порядку слів варто подати учням наступну вправу:

Запечалилася Оксана. Пригнала на місце і стала біля кіп замислена. Дивилась на косаря. Ні, побачить. Побреде вона у гречку, а він догадається та за нею: а що тут таке? Ні, краще подожде. Може, або сяде спочивати, або косу гостритиме.

Стояла біля кіп, а торбину й пляшку в куці наготові держала. (А. Головка)

Під час виконання цього завдання вчитель пропонує школярам визначити порядок слів у реченні у її контексті, з'ясувати тему і рему в кожному з речень. Після цього педагог констатує те, що у другому, третьому, шостому і восьмому реченнях підметами могли б бути слова **Оксана, вона, дівчина**, а в четвертому та сьомому – **косар, він**. Однак відсутність їх не порушує цілісності тексту, а, навпаки, робить його більш компактним та емоційним.

Крім того, для загального розвитку філолог може повідомити школярам,

що у прямому зв'язку із вживанням неповних речень знаходиться ряд цікавих текстових явищ. «В емоційнозabarвлених висловлюваннях знаходить застосування так звана парцеляція – відокремлення, виділення члена речення або підрядного речення в самостійну синтаксичну одиницю» [3, с. 57]. Наприклад: *Це поганий чоловік. Фальшивий* (І. Сенченко). Тут парцельовану одиницю можна розглядати і як неповне речення: *Він фальшивий*.

Особливого акценту вчителю треба надати й такому аспекту: саме в діалогічних єдностях часто застосовують неповні речення, де усвідомлення майже усіх реплік вимагає звернення до змісту попередніх фраз:

Коваль озирнувся. Перед ним стояв Рубін. Він сказав:

– Я більше не буду [робити на зло комусь]. Ось побачите [що я більше не буду].

– Добре [що ти більше не будеш], – спокійно погодився Лукійченко. – Одначе скажи, чого в тебе таке дорогоцінне ім 'я?

– Дід назвав [таким іменем], – пожвавішав Рубін. (І. Сенченко)

Працюючи над мовним матеріалом, учні мають помітити те, що у неповних реченнях залишилися найважливіші комунікативні елементи («нове»). У свою чергу, вчитель зазначає, що пропуск нового можливий лише тоді, коли вся фраза замінюється словом-реченням. Наприклад:

– Так ви, кажете, недавно з Глухова? З інституту?

– Так... (С. Васильченко)

Як бачимо, і слова-речення виступають як засіб зв'язності тексту.

Таким чином, зазначений вище виклад матеріалу мав би допомогти, при правильному використанні технічних засобів навчання та наочності, пояснення теоретичного матеріалу, його закріпленню у свідомості учнів. Але для вироблення стійких умінь і навичок потрібна певна система практичних вправ.

Такими завданнями можуть бути:

1. У поданому тексті (4-5 речень) з'ясувати дане і нове (тему і рему). Якими членами речення вони є?

Під ноги білому коневі стелилася висока, не торкана косою трава. Злегка

світилися крізь сутінки пригладжені лігвища вітрів, темніли стрілки щавлю та смачно вабила конюшина. Кінь Шептало пірнув у запахи. Дощ виух, тільки небо все ще спалахувало холодним білим полум'ям, вихоплюючи з темряви білого коня, що поспішав до села розмоклим путівцем (В. Дрізд).

2. Скласти зв'язне висловлювання, яке б передувало поданому реченню, і було б до зазначеного речення постпозицією.

Учні поїхали нарешті в Карпати машиною.

3. Побудувати текст так, щоб у кожному реченні на першому місці стояло дане, а на останньому – нове (до 5 речень).

Наприклад: *Частину Києва, Поділ, кілька сторіч тому населяли майстрові люди – шевці, бондарі, ковалі, стельмахи, гончарі, кравці, кожумяки. Вони об'єднувалися в цехи. Кожен цех до 14 вересня, свята Семена, мав виготовити велику свічку. Ремісники влаштовували на майдані вертепне дійство «Свіччине весілля».*

Або ж завдання іншого плану, яке полягає в тому, щоб за поданою схемою побудувати зв'язний текст: $D_1 - H_1 \rightarrow D_1 - H_2 \rightarrow D_2 - H_3$.

Наприклад: *Поетична мова Миколи Вінграновського – урочиста, піднесена. З особливим почуттям він оспівує Дніпро. Це для нього найсвятіше поняття, символ України.*

4. Розмістити речення у логічній послідовності, тобто так, щоб вийшов зв'язний текст. Для забезпечення зв'язності викладу, де це доцільно, змінити слово розташування в реченнях: *Любімо її, вивчаймо її, розвиваймо її. Мова – наша зброя, якою служимо ми народові, що нас породив, вигодував і виховав. Борімося за мови красу, за правильність мови, за мови приступність, за багатство мови. Що багатша думка, то мова багатша. Мова – втілення думки.*

З'ясувати дане і нове у реченнях та текстах.

5. Скласти діалог, у якому використати неповні речення. З'ясувати тему і рему кожного з них.

6. Проаналізувати порядок слів у контексті різних стилів мовлення,

наприклад розмовного і наукового.

Таким чином, подаючи учням 7 класу відомості про порядок слів у реченні, логічний наголос у ньому, вчитель повинен орієнтуватися на те, що поданий матеріал якимось чином буде повторюватися у 9 класі під час вивчення теми «Лінгвістика тексту», а отже, потрібно використовувати такі прийоми й методи, які б дали змогу швидко, легко та доступно засвоїти учням знання, сформувані вміння й навички роботи над порядком слів реченні. При здійсненні вище зазначеного школярі успішно відтворюватимуть у 9 класі уже засвоєний матеріал, вміло використовуватимуть свої знання, вміння й навички під час вивчення нового матеріалу («Лінгвістика тексту»).

Синтаксичний рівень є основою для вивчення функціональної значущості усіх інших граматичних рівнів, вивчення синтаксису створює умови для засвоєння норм літературної мови, розвитку логічного мислення і мовлення учнів.

Підготовка до сприймання синтаксичних категорій здійснюється практичним шляхом. Діти вживають у своєму мовленні синтаксичні конструкції, за допомогою практичного досвіду розрізняють їх за функціональним призначенням.

Упродовж усього періоду вивчення синтаксису в шкільному курсі української мови невинна увага звертається на речення, яке в ієрархічній системі синтаксичних одиниць займає центральне місце. Речення – це граматично й інтонаційно оформлена за законами певної мови комунікативна одиниця, яка слугує основним засобом формування, вираження й повідомлення думок, вольових почуттів, емоцій.

У шкільному курсі української мови програмою передбачено окреме вивчення теми «Порядок слів у реченні. Логічний наголос» у 7 класі. Тут учні дізнаються про те, що таке порядок слів, які його види, яку роль поряд з цим відіграє логічний наголос, яке його місце в реченні; практично ознайомлюються з основними положеннями комунікативного синтаксису. Важливим є той факт, що під час вивчення цієї теми школярі не просто вивчають новий матеріал, а

комплексно здійснюють повторення вивченого з української мови у попередніх класах, впорядковують і підсумовують набуті знання про типи речень, про головні й другорядні члени речення, про словосполучення, продовжують формувати пунктуаційні та орфографічні вміння, виробляти навички розрізнення особливостей стилів мови.

Таким чином, тема «Порядок слів у реченні» займає особливо важливе місце у курсі вивчення української мови в школі.

Порядок слів належить до таких синтаксично-стилістичних категорій, з якими найчастіше пов'язується змістова чіткість, виразність, ритмомелодійна гнучкість фрази, її стилістична тональність. На вибір мовцем того чи іншого порядку слів впливають умови спілкування, мета і зміст повідомлення, контекст, суб'єктивно-змістова структура думки, тобто те, що саме мовець вважає вихідним, даним і що оцінює як основне, нове в комунікативному плані. Порядок слів у нашій мові залежить від трьох чинників – граматичного, комунікативного і стилістичного.

Особливістю будови простого речення в українській мові є вільний порядок слів, який проявляється в тому, що за певним членом речення не закріплюється постійне місце. У нашій мові розрізняють прямий, або звичайний, порядок слів і зворотний, або інверсію. При прямому порядку слів група підмета передує групі присудка, означення стоїть перед означуваним словом, додаток – після слова, від якого він залежить, а обставини можуть займати різні місця. Будь-яке відхилення від такого порядку слів становитиме інверсію, тобто непряме розміщення членів речення, при якій найчастіше присудок стоїть перед підметом.

Синтаксична ж роль полягає в тому, що той чи інший порядок слів залежить і від стилю мовлення. Наприклад, у науковому мовленні, меншою мірою у публіцистичному – в газетних статтях-інформаціях, в усних виступах на зборах, засіданнях тощо переважає прямий порядок слів. Натомість у художніх творах, особливо в поезії, часто спостерігається інверсія. Однак, будуючи речення із зворотним порядком слів, ми аж ніяк не порушуємо

прямого порядку слів, а тільки вибираємо такий варіант речення, який дозволяє нам висловитися в кожному окремому випадку найбільш доцільно.

Важливе значення у вивченні порядку слів у реченні має ознайомлення з актуальним членуванням речення – теорією структури зазначеної конструкції на комунікативному рівні. Залежно від інформативної мети висловлення та комунікативного спрямування речення поділяється на дві основні частини – тему (дане, відоме) і рему (нове, повідомлюване). Тема – це та частина речення, яка містить відому інформацію, а рема є тією частиною, в якій міститься основний зміст висловлення. Актуальне членування не має прямого зв'язку з поділом речення на члени речення. Речень без реми немає. Речення без теми можливі. У тексті рема попереднього речення виступає темою наступного речення.

Завдання учителя під час вивчення порядку слів у реченні полягає в тому, щоб в цікавій і доступній формі проілюструвати новий матеріал на прикладі попереднього. В цьому йому допоможе використання як теоретичних, так і практичних засобів навчання, які можуть втілитися в системі різноманітних тренувальних вправ. Учням пропонується або аналізувати певні синтаксичні конструкції, або замінювати одну форму іншою, або ж будувати ту чи іншу синтаксичну конструкцію. Все це підпорядковується виробленню умінь і навичок визначати будову й значення синтаксичних конструкцій.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Мельничайко В. Я. Лінгвістика тексту в шкільному курсі української мови: посібник для вчителя. – Київ: Радянська школа, 1986. – 168 с.
2. Мельничайко В. Я. Уроки рідної мови: Лінгвістика тексту. 9 клас: Книга для вчителя. – Тернопіль: Навч. книга «Богдан», 2002. – 24 с.
3. Мельничайко В. Я., Пентилюк М. Г, Рожило Л. П. Удосконалення змісту і методів навчання української мови. Київ: Наукова думка, 1982. – 216 с.
4. Плиско К. М. Викладання синтаксису української мови. – Київ: Рідна школа, 1988. – 215 с.